

Impact Factor

5.604

www.sjifactor.com

ISSN p-2454-7409

Vol. 5 Issue 1

Jan. 2020

Regular Issue

डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र व
संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषद यांचा संयुक्त उपक्रम

वर्ष पाचवे अंक पहिला जानेवारी २०२०

मराठी प्राध्यापक संशोधन पत्रिका

www.researchjournal.net.in
www.indiramahavidyalaya.com

**Peer Reviewed Annual National Indexed Research Journal
in Marathi**

Published as per UGC (India) Guidelines

मराठी भाषा, साहित्य, संस्कृती व अस्मिता जोपासणारे
मराठी विषयाचे प्राध्यापक, संशोधक आणि अभ्यासक यांच्या
संशोधनकार्याला चालना देणारे वार्षिक

Published By
DBMRC

INDIRA MAHAVIDYALAYA

KALAMB, DISTT. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445 401 (India)

अनुक्रमणिका

संपादकीय		
1	सण उत्सवाच्या स्त्री लोकगीतांमधून उमटणारी देशीयता	डॉ. पवन मांडवकर 4
2	मूर्तिपूजा राष्ट्रसंतांचा दृष्टिकोन	डॉ. अतुल चौरे 5-9
3	संत सावता माळी	डॉ. प्रवीण कारंजकर 10-12
4	महादेवाच्या गाण्यातील सामाजिक, सांस्कृतिक व भौगोलिक संदर्भ	डॉ. व्यंकटेश पोटफोडे 13-16
5	घर याचे हृदयी माझ्या : सामाजिक, सांस्कृतिक आशय सांगणारी कविता	डॉ. न.ह. खोडे 17-21
6	भारतीय भक्ती चळवळ आणि लोकभाषा यांचा अनुबंध	प्रा. मिलिंद भिवाजी कांबळे 22-24
7	संत तुकडोजी महाराजांच्या ग्रामगीतेतील प्रारब्धवाद	डॉ. उज्वला वंजारी 25-27
8	स्वाती चांदोरकरांच्या कथेतील नियती शरण नायिकांचे चित्रण	डॉ. रेखा वडिखाये 28-31
9	मराठी भाषेवरील फार्सी भाषेचा प्रभाव : एक अनुबंध	प्रा. डॉ. विठ्ठल नामदेव रोटे 32-34
10	मराठी साहित्यात प्रतिबिंबित 'मानवतावाद'	प्रा.डॉ. लिंगायत विशाल प्रकाश 35-38
11	समन्वयकार संत नामदेव महाराज	प्रा.डॉ. विजय रूपराव राऊत 39-43
12	आदिवासी साहित्य आणि श्रमसंस्कृती	डॉ. अशोक भक्ते 44-48
13	वेदनेतून निर्माण होऊन विद्रोहांकडे जाताना स्वतःचे अस्तित्व निर्माण करणारा प्रतिभेचा प्रवाह म्हणजे दलित साहित्य	प्रा.डॉ. कृष्णा महादू भवारी 49-52
14	वैदर्भीय संतांचे पसायदान आणि त्यांचे युगभान	डॉ. रमाकांत विठ्ठल ईटेवाड 53-57
15	शंकर पाटील यांचा 'गारवेल' कथासंग्रह एक आकलन	डॉ. संजय नी. पाटील 58-62
16	विलास अंभोरे यांच्या कादंबरीतील स्त्री व्यक्तिरेखा	प्रियंका आकाश राऊत 63-66
17	नव्वदोत्तरी कादंबरीतील वास्तव स्त्रीजीवन (सदानंद देशमुख यांच्या 'तहान' व 'बारोमास' संदर्भात)	प्रा. तुकाराम कांबळे 67-69
18	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या सामाजिक विचारांचा आढावा	डॉ. वर्षा गणगणे 70-73
19	ग्रामीण कवितेतील जागतिकीकरण	प्रा. डॉ. संजय के. लाटेलवार 74-79
20	अविनाशी फुले	डॉ. अशोक रा. इंगळे 80-84
21	'महात्मा' सर्जनशील लेखकाची संघोधनात्मक कादंबरी	शिवाजी रघुनाथ मोतीबोणे 85-90
22	स्त्री- प्रतिमा आणि प्राचीन मराठी साहित्य	प्रा. डॉ. विनोद राठोड 91-94
		प्रा. कविता राजामोज 95-98

आदिवासी साहित्य आणि श्रमसंस्कृती

प्रा. डॉ. कृष्णा महादू भवारी
मा.ब.श्री. कदम कन्या महाविद्यालय, कडेगांव
जि. सांगली, महाराष्ट्र (India)
bhawariheman@gmail.com ९४०३७२४०५८

प्रास्ताविक

आदिमानवाची जेव्हा पृथ्वीवर निर्मिती झाली तेव्हापासून तो आपल्या उदरनिर्वाहासाठी रानावनात भटकू लागला. कंदमुळे, कच्चे मांस, फळे यांच्यामाध्यमातून तो आपली उपजिविका करू लागला. पुढे अग्निचा शोध लागला आणि त्याच्या जीवनात परिवर्तन झाले. तो अन्न शिजवू लागला. त्यानंतर शेतीचा शोध लागला व अन्न-धान्याची निर्मिती होऊ लागली. पुढे अनेक छोट्या मोठ्या उद्योग व्यवसायांचा शोध लागला आणि मानवी जीवनाचा हळूहळू कायापालट होऊ लागला त्यालाच मानवाची उत्क्रांती झाली असे म्हटले जाते. एकीकडे मानवाचा विकास होत होता तर दुसरीकडे समाजामध्ये अनेक जाती धर्माचा स्तोम माजला आणि जातीव्यवस्थेची उतरंड निर्माण झाली. अठरापगड जाती निर्माण झाल्या. प्रत्येक जातीला एक स्वतंत्र व्यवसायाचे लेबल लावण्यात आले. व्यवसायानुसार समाजाची रचना झाली आणि जो तो आपापल्या कामात मग्न झाला. या सर्व घटकांमधून आदिवासी समाज मात्र पूर्णपणे वेगळा राहिला. जल, जमीन आणि जंगलाचा सहारा घेत तो मूळ प्रवाहापासून कोसो दूर डोंगर दऱ्यांखोऱ्यात राहू लागला.

आदिवासी हा संपूर्णपणे निसर्गावर अवलंबून राहू लागला. रानोमाळ भटकंती करून तो निसर्गातील साधनसंपत्ती गोळा करून आपली उपजिविका करू लागला. डोंगर, दऱ्यांखोऱ्यांत राहणारा आणि रात्रंदिवस रानावनात भटकणारा हा आदिवासी ऊन, वारा, पाऊस यांची तमा न बाळगता अत्यंत आनंदाने निसर्गाच्या सहवासात राहताना आपल्याला आजही दिसत आहे. इतर समाज घटकांपासून आदिवासींची श्रमसंस्कृती, त्यांचे राहणीमान, आचार, विचार हे अनेक बाबतीत भिन्न आहेत म्हणून या शोधनिबंधात आदिवासींची श्रमसंस्कृती कशी आहे, मराठी साहित्यातून ती कशी प्रकट झाली आहे याचे सांगोपांग विवेचन करण्यात आले आहे.

आदिवासींचे जीवनमान आणि श्रमसंस्कृती

आदिवासीला 'जंगलचा राजा' असे म्हटले जाते. कारण त्याचे संपूर्ण आयुष्य हे जंगलातच गेलेले असते. उदरनिर्वाहासाठी तो दिवसभर रानावनात भटकत असतो. कंदमुळे गोळा करणे, मध, डिक, रानभाज्या, फळे, फुले, लाकूडफाटा, शिकार, मासेमारी, रानमेवा गोळा करणे हे त्यांचे व्यवसाय आहेत. त्यासाठी तो कधी दिवसा तर कधी रात्री जंगलात भटकंती करत असतो. आदिवासी हा अंगपिंडाने दिसायला कृश असला तरी तो कमालीचा चपळ आणि काटक असतो. त्याला कित्येक अंतर चढ-उतार करावे लागत असल्यामुळे त्याची देहयष्टी ही सडपातळ असते. आदिवासी समाजात काही अल्पभूधारक शेतकरी आहेत. ते पारंपरिक पध्दतीने शेती करतात. त्यांची शेती पूर्णपणे पावसाच्या पाण्यावर अवलंबून असते. नाचणी, सावा, वरई, भात, खुरासणी (काळे तीळ), हुलगे ही पिके डोंगर उतारावर घेतली जातात. त्यामुळे तिथे आधुनिक साधनांचा वापर करता येत नाही.

आदिवासी समाजात ज्यांना थोडीफार शेती आहे ते लोक वर्षभर कष्ट करत असतात. त्यामानाने त्यांना मोबदलाही मिळत नाही. ते धान्याची साठवण करत नाही. वर्षभर पुरेल एवढे अन्नधान्य त्यांच्याजवळ असते. त्यासाठी तो शेतात वर्षभर राबत असतो. साधारण नोव्हेंबरमध्ये पहिले पीक घेतल्यावर लगेच त्याठिकाणी नांगरणी केली जाते. जानेवारीमध्ये राबणी केली जाते. राबणी म्हणजे झाडांच्या फांद्या (डहाळ्या) छादून ते विशिष्ट चौकोनात पसरविले जाते. त्याला रोप असे म्हणतात. हे रोप तीन महिने वाळत ठेवले जाते. त्यानंतर ते एप्रिल महिन्यात जाळले जाते. त्याची राख ही धान्य पेरण्यासाठी खताच्या माध्यमातून उपयुक्त ठरते. रोपाच्या खालची जमीन ही भाजल्यामुळे अधिक सुपिक होते. या रोपावर जूनमध्ये पेरणी केली जाते. त्यानंतर पुन्हा एकदा नांगरणी केली जाते तिला 'दुनाशी' असे म्हणतात. जुलै महिन्यात आवणी (लावणी) केली जाते. पुढे सप्टेंबर महिन्यात निदणी (बेनणी) केली जाते आणि ऑक्टोबर महिन्यात येटाळणी (कापणी) केली जाते. असे बाराही महिने कोणत्या ना कोणत्या प्रकारचे काम या आदिवासींना करावे लागते.

वरील कामांपैकी आवणी आणि येटाळणी ही दोन कामे अत्यंत महत्त्वाची असल्यामुळे ती वेळेवर होणे गरजेचे असते. एखादया माणसाची काही कारणास्तव ही दोन कामे वेळेवर होत नसतील तर गावातील सर्व आदिवासी त्यांच्याकडे स्वच्छेने कामाला जातात. त्याला 'इरजूक' असे म्हणतात. या कामाचा मोबदला घेतला जात नाही. केवळ जेवण केले जाते. यावरून कामाकरिता काम किंवा पैशांकरिता काम असा व्यवहार आदिवासी समाजात नसतो हे सिध्द होते. एकमेकांना कामात मदत करणे हीच त्यांची भावना असते. आदिवासी दिवसभर राबत असला तरी रात्री समुदायाने नाचगाण्यात दंग होताना दिसतो. त्यातून त्याला एक प्रकारचा विसावा मिळत असतो. निदणी (बेनणी) करताना तो समुदायाने काम करण्याचे पसंत करतो त्यालाच 'भलर' असे म्हणतात. दोलाच्या आणि टाळाच्या ठोक्यावर अनेक स्त्रिया, पुरुष गाण्याच्या सुरात दिवसभर काम करत असतात. हाताने काम आणि गळयातून गाणे अशी ही वैशिष्ट्यपूर्ण संस्कृती आहे. त्यामुळे त्यांनी दिवसभर कितीही काम केले तरी थकवा जाणवत नाही.

आदिवासींची श्रमसंस्कृती ही एक आदर्श श्रमसंस्कृती आहे असे मला वाटते. कारण आदिवासी समाजात स्त्रियांना कमीपणाची वागणूक दिली जात नाही. आदिवासी स्त्री ही दैनंदिन जीवनात अनेक कष्टाची कामे करत असते. किंबहुना ती पुरुषांपेक्षा अधिक श्रमाची कामे करताना दिसते. म्हणून आदिवासी समाजात लग्नमध्ये वधुपित्यास पैशाच्या स्वरूपात वधुमूल्य दिले जाते त्याला 'दयाज' असे म्हणतात. तर धान्याच्या स्वरूपात जे मूल्य दिले जाते त्यास 'खंड' असे म्हणतात. आदिवासी अर्थव्यवस्थेत श्रमिकांना फार महत्त्व असल्यामुळे जेव्हा घरातील मुलीचे लग्न होते तेव्हा त्या घरातील एक कमी होतो. म्हणून त्याची फेड करण्यासाठी हे वधुमूल्य दिले जाते. आदिवासी स्त्री दिवसरात्र कष्ट करत असली तरी ती सदैव हसतमुख असते. कारण ती सदैव निसर्गातील घटकांशी एकरूप असते. कोणतेही श्रमाचे काम करण्यापूर्वी आदिवासी धरणीमातेला प्रथम वंदन करत असतो. हिरडा, बेहडा तोडताना त्याला उंच झाडावर चढावे लागते तेव्हा तो प्रथम त्याच्या खोडाचे दर्शन घेतो. थोडक्यात निसर्गातील प्रत्येक घटक हे आदिवासींना देवासमान आहेत.

आदिवासी साहित्यातील श्रमसंस्कृती

आदिवासींची ही श्रमसंस्कृती आदिवासी साहित्यात मोठयाप्रमाणात चित्रित झाल्याची दिसते. आदिवासी साहित्यकांपेक्षा आदिवासीएतर साहित्यिकांनी आपल्या निरीक्षण, परीक्षण, शोध व काहीप्रमाणात अनुभूतीद्वारे अनेक अंगांने चित्रण केले आहे. त्याचबरोबर आदिवासी साहित्यिकांनी प्रत्यक्ष जागण्यातून कष्टाचे, त्यांच्या दुःख वेदनांचे यथार्थ वर्णन केल्याचे दिसून येते. विशेषकरून कादंबरी या साहित्यप्रकारात अनेक लेखकांनी त्याचे वर्णन केले आहे. महाराष्ट्रात एकूण ४५ आदिवासी जमाती आहेत, त्यांच्या श्रमसंस्कृतीचे चित्रण अनेक साहित्यकृतीतून करण्यात आले आहे. उदा. 'जैत रे जैत' या कादंबरीतून गो. नि. दांडेकर यांनी ठाकर समाजाच्या श्रमसंस्कृतीचे वर्णन केले आहे. त्याबरोबर गोदावरी परूळेकर यांनी 'जेव्हा माणूस जागा होतो' या त्यांच्या अनुभवकथनातून वारली जमातीची कष्ट करण्याची वृत्ती आणि त्यांच्यावर होणा-या अन्यायाविरूद्धचा संघर्ष चित्रित केला आहे. र. वा. दिघे यांची 'सराई' ही कादंबरी कातकरी जमातीच्या जीवनावर भाष्य करते. त्यामध्ये मासेमारी, शिकार, डिक, कात गोळा करणे, जंगलातील वस्तू गोळा करण्यासाठी त्यांची कशी दमछाक होते याचे वर्णन केले आहे. त्याचबरोबर 'महानदीच्या तिरावर' ही दुर्गा भागवत यांची कादंबरी छत्तीसगड येथील गोंड जमातीच्या जीवनाचा वेध घेणारी कादंबरी मराठी साहित्यात महत्त्वाची मानली जाते. 'भिल्लवीर कालिंग' ही गो. नि. दांडेकरांची कादंबरी भिल्ल समाजाचे प्रतिनिधित्व करते. डॉ. मधुकर वाकोडे यांच्या 'झेलझपाट' या कादंबरीचे येथे आवर्जून उल्लेख करावा लागेल. अमरावती जिल्हयातील मेळघाट परिसरातील कोरकू या जमातीचे जीवनसंघर्ष यात लेखकाने अत्यंत परिणामकारक रेखाटला आहे. या व्यतिरिक्त 'हाकुमी' प्रा. सुरेश द्वादशीवार, 'विलामत' दिनकर दाभाडे, 'मन्वंतर' दिनानाथ मनोहर, 'गोदारणी' वि.वा. हडप, 'एनकाहंटर' एकनाथ साळवे यांच्या कादंब-यांमधून कमी-अधिक प्रमाणात आदिवासी समाजाचे श्रमचित्रण आल्याचे दिसते.

आदिवासी समाज शिकला तेव्हा त्यांनी आपल्या लेखणीच्या माध्यमातून स्वतः भोगलेल्या, प्रत्यक्ष अनुभवलेल्या व पाहिलेल्या श्रमजीवी लोकांचे यथोचित वर्णन केल्याचे दिसते. मुळात आदिवासी लेखक घडला, वाढला तो याच संस्कृतीमधून, म्हणून त्याच्या लेखणीला या श्रमसंस्कृतीचा अस्सलपणा आल्याचे आपल्या निदर्शनस येते. कथा, कविता, कादंबरी यांच्यामाध्यमातून आदिवासींची श्रमसंस्कृती कशी विकसित झाली याचा परामर्श घेण्यात आला आहे.

आदिवासी साहित्यात ज्या भोजक्याच लेखिका उदयाला आल्या त्यात प्रामुख्याने उल्लेख करावा लागेल तो म्हणजे नजुबाई गावित यांचा. त्यांची 'तृष्णा' ही कादंबरी भिल्ल आणि मावची या जमातीतील दुःख, वेदनांचे वर्णन करणारी महत्त्वाची कादंबरी आहे. 'वाडा' या कादंबरीमधून प्रा.माधव सरकुडे यांनी आंध्र जमातीची श्रमप्रतिष्ठा आणि जीवनसंघर्षाचे यथार्थ दर्शन घडविले आहे. त्याचप्रमाणे 'टाहो' या कादंबरीतून बाबाराव मडावी यांनी वेढबिगारी करणा-या आदिवासी कामगारांच्या अन्यायाविरुद्ध आवाज उठविला आहे. नव्याने प्रकाशित झालेली डॉ. कृष्णा भवारी यांची 'इधोस' ही कादंबरी कोळी महादेव जमातीच्या जीवनावर वास्तवदर्शी कादंबरी आहे. या कादंबरीत हिरडा तोडणे, शिकार करणे, खेकडे पकडणे, मासे पकडणे यांसारखी श्रमाची कामे करताना त्यांच्या जीवनाची कशी वाताहत होते याची अत्यंत लक्षवेधी मांडणी केली आहे.

आदिवासी कवींनी श्रमप्रतिष्ठा प्रमाण मानून आदिवासी साहित्यात काही रचना केलेल्या आहेत. कवी तुकाराम धांडे यांच्या 'वळीव' कवितासंग्रहातील 'श्रमप्रतिष्ठा' या कवितेत ते म्हणतात.

स्वार्थ आणि भ्रष्टाचारानं
प्रत्येक क्षेत्र बदनाम आहे
अभिमानानं आपलं म्हणावं
असं फक्त 'काम' आहे.

आदिवासी हा स्वार्थी नसतो. तसेच तो भ्रष्टाचारापासून अलिप्त असतो. त्याला फक्त काम करणे एवढेच माहित असते. हे धांडे यांच्या कवितेतून सिद्ध होते. याच काव्यसंग्रहात पुढे एका कष्टकरी स्त्रीची व्यथा व्यक्त करताना म्हणतात की-

उन्हा-तान्हात राबता
अंग अंग तरारले
अनवाणी पायाखाली
काटेकुटे बावरले.

आदिवासी कवयित्री कुसुम आलाम या स्वतः श्रमसंस्कृतीशी निगडित आहेत. त्यामुळे त्यांच्या कवितेत प्रामुख्याने स्त्रियांच्या दुःख, वेदना, कष्ट यांचे चित्रण येते. 'रान पाखरांची माय' या त्यांच्या काव्यसंग्रहातील एका कवितेत त्या कष्ट करणा-या स्त्रीला भूकेच्या वेदना कशा असह्य होतात हे सांगताना ते म्हणतात

दोन दिवस ताडीवर भागवले
झाडाचे कडू कंद उकळून खाल्ले
..... सरांच्या प्रशनाबरोबर
माझंही पोट खोल गेलं

.... आभाळ जमिनीत फसल्यागत झालं.

वाहरू. सोनवणे हे आदिवासी कामगार चळवळीतील एक महत्त्वाचे कवी आहेत. त्यांनीही आपल्या 'गोधड' काव्यसंग्रहात 'रोजगार हमीच्या रांगेत' या कवितेत कष्टकरी जीवन व्यक्त केले आहे.

थकलेलं शरीर वाकलेलं
टिकाव जमिनीत
उचलून पुनःजमिनीत
अनेक टिकाव धुंद होऊन
वाकत होते

खोदत होते खड्डे रोजगाराचे.

त्याचबरोबर उषाकिरण आत्राम, डॉ.विनायक तुमराम, चामुलाल राठवा, रामचंद्र जंगले, सीता भोजने यांच्या कवितेतून आदिवासींच्या श्रमसंस्कृतीचे काहीप्रमाणात वर्णन आलेले दिसते. त्याचबरोबर नुकताच प्रकाशित झालेला डॉ. संजय लोहकरे यांचा 'राव' हा कथासंग्रह आदिवासी श्रमसंस्कृतीचे दर्शन घडवतो.

आज आदिवासींची आर्थिक स्थिती बदललेली दिसत असली तरी त्यांचे कष्टप्रद जीवन अद्यापही संपलेले नाही. कारण रानावनात भटकंती केल्याशिवाय त्यांना पर्याय नाही. आज काही प्रमाणात रस्त्यांची सुविधा झाल्यामुळे त्यांनी जमवलेला जंगलातील कच्चा माल उदा. हिरडा, बेहडा, रानमेवा इ. तालुक्याच्या ठिकाणी गाडीने नेण्याची सोय झाली आहे.परंतु अन्नाच्या शोधात त्यांचा आधुनिक साधनांचा वापर करता येत नाही. कारण डोंगर, दऱ्यांत

त्यांचा वापर करता येत नाही. आज जागतिकीकरणामध्ये आदिवासींना रोजगारच्या संधी उपलब्ध होत असल्या तरी अज्ञान, अशिक्षितपणाचा गैरफायदा घेऊन त्यांची पिढेवणूक, फसवणूक केली जाते. त्यामुळे आदिवासी हा डोंगर, द-यांत राहण्याचे पसंत करतो.

विज्ञान युगामध्ये मानवाने तंत्रज्ञानामध्ये कितीही प्रगती केली तरी आदिवासी समाजाच्या वाट्याला आलेले भोग हे अद्याप तसेच आहेत. आजही कित्येक आदिवासी जमाती आपल्या उपजिविकेसाठी रात्री-अपरात्री जंगली प्राण्यांच्या मागे आपल्या जीवाच्या आकांताने धावताना दिसतात. खेकडा मिळावा म्हणून तासन्तास बिळासमोर उभे राहतात. माशांच्या शोधात तो पाठीवर दगड घेऊन कित्येक वेळ पाण्यात बुडी मारताना दिसतो. हिरेड्याच्या शोधात तो झाडाच्या शेंड्यावर गेलेला दिसतो. मध मिळावा म्हणून पहाटे मधमाश्यांच्या आवाजाने कित्येक अंतर तो धावताना दिसतो. ह्या सा-या कामांसाठी तो जंगलातील हिंस्र प्राणी, विंचू, सर्पदंश यांना कधीकधी तो बळीही पडतो आणि आपला जीव धोक्यात घालताना दिसतो. म्हणून आदिवासींची श्रम करण्याची जी पध्दत आहे ती इतर समाजाहून वेगळी असल्याचे आपल्या लक्षात येते.

निष्कर्ष

- १) आदिवासी समाज हा अज्ञानी, अशिक्षित आणि अंधश्रद्धाळू असल्यामुळे त्याची बौद्धिक, सामाजिक व आर्थिक उन्नती झाली नाही.
- २) तो डोंगर, दऱ्याखोऱ्यात राहत असल्यामुळे अन्नाच्या शोधासाठी त्याला कोसो दूर जावे लागते. म्हणून त्याचे शरीर चपळ आणि काटक असते.
- ३) आदिवासी हा आळशी नाही. तो प्रचंड कष्टाळू असल्यामुळे रात्र-दिवस आपल्या उदरनिर्वाहासाठी जंगलात भटकत असतो.
- ४) आदिवासींना स्वतःच्या मालकीची जमीन नाही. काही अल्पभूधारक आदिवासी आपली शेती पारंपरिक आवजारांच्या साहाय्याने करताना दिसतात. शेतीची काही कामे तो समूहाने करत असतो.
- ५) मराठी साहित्यात प्रामुख्याने कादंबरी या वाङ्मय प्रकारात आदिवासींच्या श्रमसंस्कृतीचे वर्णन आलेले आहे. आदिवासी लेखकांपेक्षा आदिवासीएतर लेखकांनी यात जास्त लेखन केले आहे.
- ६) आदिवासी लेखकांनी स्वतः अनुभवलेल्या श्रमसंस्कृतीचे चित्रण प्रामुख्याने कादंबरी, कविता आणि कथांमधून केले आहे.
- ७) सदैव कामात मग्न असलेला आदिवासी हा नेहमी आनंदी व उत्साही दिसत असतो. त्याला संपत्तीचे संचयन करणे पसंत नाही.
- ८) आदिवासी हा आपल्या श्रमसंस्कृतीला प्रमाण मानत असल्यामुळे कामाच्यावेळी किंवा रात्री तो गीत गाणे, नृत्य करणे, खेळ खेळणे अशा कलांचा मनमुराद आस्वाद घेत असतो.
- ९) २१ व्या शतकातही आदिवासींच्या श्रमसंस्कृतीत फारसा बदल झाल्याचे दिसत नाही.

सारांश

भारत हा कृषीप्रधान देश आहे. परंतु आदिवासींच्या वाट्याला शेती ऐवजी जंगलात भटकती करण्याची वेळ आली आहे. काही ठराविक आदिवासी अल्पभूधारक असल्यामुळे ते डोंगराळ भागात पारंपरिक पध्दतीने आणि अंगमेहनतीने शेती करतात. कारण डोंगरदऱ्यांत तंत्रज्ञान विकासाला मर्यादा येते. त्यामुळे तो आपली शेती आनंदाने व समूहाने करत असतो. जंगलाचा राजा असणाऱ्या या आदिवासींचे जीवनमान व श्रमसंस्कृतीचे वर्णन मराठी साहित्यात अनेक लेखक कवींनी केले आहे. कोणत्याही मानवी समूहाला उदरनिर्वाह करण्यासाठी श्रम करावे लागतात. पण आदिवासींच्या वाट्याला मात्र आजतागायत जंगलात, दऱ्याखोऱ्यांत भटकती करण्याची वेळ आली आहे.

संदर्भ

- १) तुमराम विनायक, 'आदिवासी साहित्य : दिशा आणि दर्शन', स्वरूप प्रकाशन, औरंगाबाद, प्र.आ.२०१२
- २) धांडे तुकाराम, 'वळीव' रजहंस प्रकाशन, पुणे. प्र.आ. २००७.
- ३) आलाम कुसुम, 'रानपाखरंची माय', हरिवंश प्रकाशन, चंद्रपूर, प्र. आ. २०००.
- ४) सोनवणे वाहरू, 'गोधड' रविराज प्रकाशन, प्र. आ.१९८७.

